

№ 39 (2026) С. 84–91
National Academy of Fine Arts and Architecture
Collection of Scholarly Works
«Ukrainian Academy of Art»
ISSN 2411–3034
Website: <https://journals.naoma.kyiv.ua/index.php/uam>

УДК 7.071.5:741:75.03(477)
ORCID ID: 0000-0002-0719-2231
ORCID ID: 0009-0008-2824-3019
ORCID ID: 0000-0002-3822-9674
DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2026-39-9>

Андрій Будник

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київський національний університет культури і мистецтв
budnik_andriy@ukr.net

Віктор Коновал

старший викладач кафедри рисунка
Київська державна академія декоративно-прикладного
мистецтва і дизайну імені М. Бойчука
konovalviktorkonov@ukr.net

Іван Пилипенко

заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри цифрового візуального мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
ivpylyp@ukr.net

ОЗНАКИ «ТИХОГО ПРОТЕСТУ» У ГРАФІЦІ ВАЛЕНТИНА СЕРГЄЄВА

Анотація. *Мета дослідження* проаналізувати графіку Валентина Сергєєва з точки зору особистих мистецьких практик митця, вдосконалення його творчого методу поза вимогами панівного методу соціалістичного реалізму 1960–1980-х років. **Методи дослідження.** Застосовано методи мистецтвознавчого і порівняльного аналізів. **Результати дослідження.** Встановлено, що збереження традицій української графічної школи стало можливим завдяки персональним мистецьким практикам окремих художників у майстернях або під час мистецьких подорожей-відряджень. Спираючись на систему функціонування радянського мистецтва (право на творчу студію, забезпечення замовленнями Художнього фонду, державні замовлення, закупівлі з виставок, пленерні бази тощо), В. Сергєєв використовував матеріальний ресурс як засіб особистого духовного вдосконалення, вирішення формальних художніх завдань, винайдення нових прийомів формотворення та оновлення персональної візуальної мови. **Висновки.** Не роблячи із постаті В. Сергєєва політичного дисидента або нонконформіста, представлена наукова розвідка віддає данину його прагненню вирішувати суто мистецькі, формально-візуальні завдання за допомогою класичних прийомів композиції і моделювання форми, що споріднює його творчий підхід з іншими митцями «внутрішньої еміграції». Виховуючи молодих митців, художник сприяв збереженню традицій української графіки попередніх десятиліть, передаючи основоположні знання щодо позачасових засобів, принципів і прийомів формування графічно-візуальної мови.

Ключові слова: українська графіка, малювання з натури, освітній процес, композиція і техніки рисунка, начерк, «тихий протест», Валентин Сергєєв.

SIGNS OF «SILENT PROTEST» IN THE GRAPHICS OF VALENTYN SERHEYEV

Andriy Budnyk

PhD in Art History,

Associate Professor at the Department of Graphic Design

Kyiv National University of Culture and Arts

budnik_andriy@ukr.net

Viktor Konoval

Senior Lecturer at the Department of Drawing

Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after M. Boychuk

konovalviktor@ukr.net

Ivan Pylypenko

Honored Artist of Ukraine,

Professor at the Department of Digital Visual Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture

ivpylyp@ukr.net

Abstract. *The aim of the study is to analyse Valentyn Serheyev's graphics from the point of view of personal artistic practices, improving his own creative method beyond the requirements of the dominant method of socialist realism of the 1960s–1980s. Research methods.* *Methods of art history and comparative analysis were used. Research results.* *It has been established that the preservation of the traditions of the Ukrainian graphic school was made possible thanks to the personal artistic practices of individual artists in their studios or during artistic trips and business trips. Using the system of functioning of Soviet art: the right to a creative studio, provision of orders from the Art Fund, state orders, purchases from exhibitions, plein air bases, etc., Valentyn Serheyev used this material resource as a means of personal spiritual improvement, solving formal artistic tasks, inventing new techniques of form creation and updating his personal visual language. Conclusions.* *Without making Valentyn Serheyev a political dissident or non-conformist, this scientific research pays tribute to his desire to solve purely artistic, formal -visual tasks using classical techniques of composition and form modelling, which makes his creative approach similar to that of other artists of «internal emigration». By educating young artists, Valentyn Serheyev contributed to the preservation of the traditions of Ukrainian graphic art of previous decades, passing on fundamental knowledge about timeless means, principles and techniques of forming a graphic-visual language.*

Key words: *Ukrainian graphic art, drawing from life, educational process, composition and drawing techniques, sketch, «silent protest», Valentyn Serheyev.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями (актуальність теми). Дослідження будь-яких форм мистецького спротиву, навіть пасивної «неучасті» в офіційному житті комуністичної доби, є завданням української мистецтвознавчої науки, оскільки наближає нас до розуміння місця вітчизняного мистецтва у європейському та світовому культурному процесі. Квартирні виставки, зустрічі у майстернях, диспути про мистецтво, обмін певною літературою практикувалися багатьма українськими митцями, які хоча й обслуговували радянський офіціоз через потребу матеріального виживання, але у просторі своїх студій залишалися справжніми художниками в пошуках творчої свободи, нових формальних прийомів, спробах кореспондуватися із світовими мистецькими течіями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні присутність імені митця Валентина

Сергеева (1936–2022) у культурно-історичному просторі — це здебільшого енциклопедичні статті, які в силу свого формату не дають розгорнутого аналізу і переважно наводять лише статистичні дані про нього [1, с. 36; 2, с. 523; 3, с. 533]. Інституційно, так би мовити за посадою, його прізвище неодноразово згадувалося у публікаціях навчального закладу, де він викладав упродовж 2003–2022 рр., йдеться про Київську державну академію декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука. Так, у випуску газети «Мистець» (№1 (87), грудень 2020 р.) писали: «Професор Валентин Сергеев оволодів живописом акриловими фарбами і домігся цікавого результату» [4, с. 3]. Інший навчальний заклад, НАОМА (колишній Київський державний художній інститут), де він навчався (1961–1967), викладав з 1969 року, був деканом творчих факультетів (1984–1991), виховав плеяду учнів, віддав загалом 28 років студентського, творчого

і педагогічного життя цьому вищому навчальному закладу, взагалі не згадує його прізвища на офіційному сайті освітньої установи [5].

Чи не єдиною професійною мистецтвознавчою статтею про цікавого нам митця є вступне слово до каталогу «Валентин Сергеев» 2011 року видання, написане Володимиром Могилевським [6]. На жаль, дана стаття занадто загострює увагу на «графічності» живопису майстра [6, с. 4], однак, на нашу думку, саме живопис не є сильною стороною творчості В. Сергеева. Можемо припустити, що внаслідок руйнування системи державного замовлення часів СРСР, митець, як і багато художників інших жанрів (наприклад, монументалісти, плакатисти), змушений був займатися олійним живописом, як ліквідним на артринку 1990-х рр. продуктом.

Творчість В. Сергеева заслуговує розгорнутішого мистецтвознавчого аналізу, натомість маємо лише згадку про місце його майстерні у нежитловому фондї Києва [7, с. 57]. Втім, варто подякувати дослідниці З. Чегусовій за опис неформальної творчої атмосфери, яка панувала у майстернях С. Гроха, В. Сергеева і Б. Туліна, що дає нам корисну інформацію про моделювання митцями власного, неангажованого партійною ідеологією і парадигмою замовного заробітчанства простору, де «...приходили і колеги, і просто знайомі, варили собі каву, вели бесіди... Але це не заважало, навпаки допомагало працювати, навіть надихало на творчість» [7, с. 57–58]. Про подібні творчі практики експериментального характеру, виключно у межах майстерні, йшлося у дослідженні А. Будника і О. Голуб, маємо на увазі колажі В. Барського, Е. Коткова, В. Ламаха, Ф. Тетянича, зроблені з частин радянської офіційної друкованої продукції [8]. Загалом, феномену «тихого протесту» була присвячена виставка з однойменною назвою у 2013 р. у НХМУ, але робіт В. Сергеева на ній не було представлено [9].

До станкової графіки у контексті культурно-мистецької спадщини України звертався у своїй розвідці О. Ковалевський, однак прізвище В. Сергеева і там не прозвучало [10]. Фундаментальними дослідженнями щодо різних жанрів графічних мистецтв є праці О. Лагутенко [11; 12; 13], проте і там цікава для нас постать митця-графіка залишилася поза увагою науковиці. Зважаючи на те, що В. Сергеев навчався в учня В. Касіяна — І. Селіванова — і виховав чимало сучасних українських графіків — його педагогічна спадщина

мала б бути у навчальній літературі, однак таких даних немає [14].

Щодо емпіричної бази дослідження, можна скористатися публікаціями творів художника-графіка у спілчанських виданнях, як-то «КОНСХУ-50» [15, с. 321]. Попри ідеологічну ангажованість, варто звернутися до каталогу спілчанської виставки 1976 року у вже неіснуючій галереї на вул. Володимирській, 51-53, де попри формулювання про «...відтворення різноманітних явищ нашої соціалістичної дійсності» є необхідні для аналізу зображення [16]. За часів незалежної України твори В. Сергеева також з'являлися у подібних виданнях, присвячених певним виставкам, але в них публікувався вже живопис майстра [17].

Окремі твори, цікаві нам тематичним спрямуванням, можна знайти у збірках вітчизняних музеїв, але виключно на сайтах [18]. Останнім часом став доступним для огляду архів митця, який зберігається у спадкоємців, що дає можливість побачити роботи, так би мовити, живцем, враховуючи, що більшість музеїв не виставляють свої колекції через воєнні дії.

Досить обмежене представлення творів В. Сергеева у публічному і фаховому просторі спричинило повну відсутність його аркушів на найбільшій за останнє десятиліття виставці естампів «Відбиток. Українська друкована графіка ХХ–ХХІ століть» (з 3-го липня 2020 р., Мистецький Арсенал»), хоча, з огляду на кураторську концепцію, його твори можна було б побачити або у розділі радянської графіки (зокрема ліричного / індустріального пейзажу), або в частині «Інфінітивна графіка», оскільки цей «... блок про мистецтво, яке прагне не прив'язуватися до конкретного контексту, простору чи часу, та намагається стояти осторонь нагальних соціальних проблем і процесів. Це мистецтво, яке існує паралельно з системою, а не відкрито протиставляється їй» [19].

Отже, маємо наукову лакуну, яку варто заповнити з поваги до митця, який віддав все життя творчій і педагогічній роботі, виховав низку талановитих і відомих послідовників, залишившись наразі поза мистецтвознавчими дослідженнями.

Виклад основного матеріалу. Внутрішня еміграція, небажання дотримуватися пропагандистських наративів і діяти відповідно до замовних агітаційних сюжетів Художнього фонду УРСР — усе це стало частиною мистецького життя українських художників-графіків радянського часу. Така практика

відсторонення від проблем зовнішнього світу сприяла створенню власного внутрішнього поетичного світогляду, до якого впускали виключно найближчих однодумців, колег по цеху й уподібнювала художню творчість чернечтву.

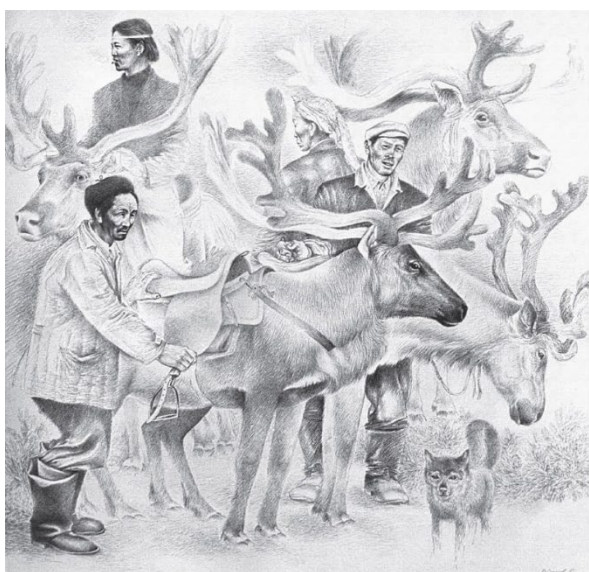
Абстрагування від нарочитого заробітчанства худкомбінату, нехтування обслуговуванням потреб офіціозу, занурення у світ власних творчих концепцій, філософське ставлення до життя, внутрішнє споглядання, відсутність «плакатності» у радянському розумінні цього терміну – подібний підхід не є поодиноким випадком у художньому житті того часу і споріднює творчість В. Сергеева з багатьма українськими художниками-графіками, зокрема, С. Грохом, Б. Туліним, А. Чебикіним. Більше того, можна провести аналогії з мистецькими практиками Джорджо де Кіріко (Giorgio de Chirico), якого вважають засновником так званого метафізичного живопису, попри виконання замовлень для уряду Муссоліні. Такі саме принципи знайдемо і у натюрмортах Джорджо Моранді (Giorgio Morandi).

Мистецький ескапізм був можливий у різні способи: як у просторі власної творчої майстерні, так і через систему фахових відряджень у найвіддаленіші куточки Радянського Союзу. Омріяний світ мистецьких подорожей, реальних або уявних, був здатний відірвати від сірої соціалістичної буденності, занурити у середовище нехай обмеженої, але такої бажаної й необхідної для творчої особистості свободи.

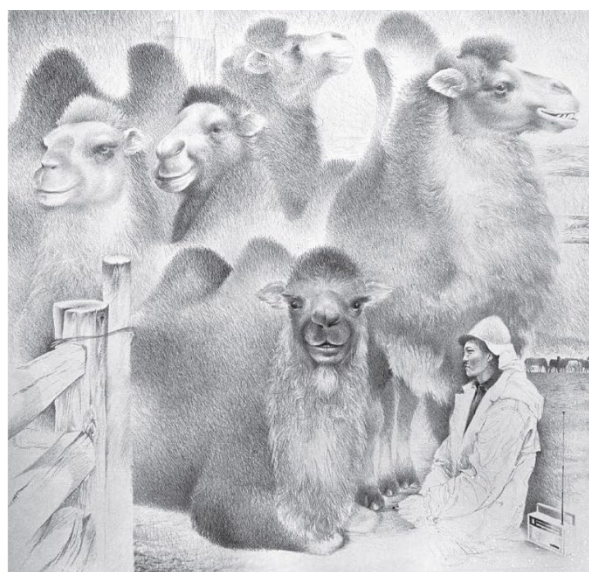
Мандри, періодичне відвідування пленерних баз радянських художників, творчі відрядження (згадаємо поїздки А. Рибачук, В. Мельниченко на Крайню Північ) мають аналогії із від'їздом Поля Гогена (Paul Gauguin) до Океанії, можна провести паралелі й з навмисною відстороненістю від зовнішнього світу американського живописця Ендрю Ваєта (Andrew Wyeth).

У випадку В. Сергеева маємо цілий корпус творів, зроблених під час подорожей на Кубу (1976), Камчатку (1979), Далекий Схід (1979–1981), до Туви (1984–1985) тощо (іл. 1; 2). Ці роботи позбавлені радянського пафосу, вони скоріше нагадують малюнки митців, які супроводжували британські експедиційні корпуси з метою фіксації побаченого невідомого світу. Різниця лише в тому, що англійці ретельно фіксували візуальні матеріали, а В. Сергеев вирішував ще й власні творчі пластичні завдання з організації площини паперового аркуша чи офортної дошки.

Ще один аспект творчості митця – сакралізація простору майстерні як місця усамітнення або осередка мистецьких (духовних) практик. Недаремно у рисунку «В майстерні» (іл. 3) витягнуті вертикалі спілчанської студії на вул. Антоновича кореспондуються із костелом Св. Миколая у вікні, ніби проводячи паралелі між храмом духовним (костел) і храмом творчості (мистецька майстерня). За спогадами Р. Адамовича, сюжет присвячений майстерні В. Сергеева на колишній вул. Горького (тепер вул. Антоновича), куди

Іл. 1. В. Сергеев. Незабаром в дорогу. (Тува).
Олівець, 45×45 см. 1983.
[З родинної колекції художника]

Іл. 2. В. Сергеев. Чабан. Олівець. 1983.
[З родинної колекції художника]

його 1987 року переселили з нежитлового фонду з вул. Трьохсвятительської. Отже, датування укладачів альбому для даного малюнка 1995 роком може бути піддане сумніву.

Іл. 3. В. Сергеев. У майстерні. Олівець. 30×20 см. 1995 (?). [З родинної колекції художника]

До цієї ж тематики можна віднести жанрову сценку «Борис Тулін» (іл. 4), де митців зображено під час роботи над офортами у теплій студійній атмосфері, де точиться некваплива розмова. Щодо датування самого малюнка «Борис Тулін», то можна оскаржити версію укладачів альбому [6], оскільки попри зазначену у виданні дату «1990» бачимо, що Тулін робить офорт із серії «Київ» [20], надрукованої ще 1982 року (іл. 5). Завдяки опитуванню представників старшого покоління митців зі спілки художників, вдалося встановити, що ліворуч від Б. Туліна зображено Р. Адамовича, який, своєю чергою, згадав, що малюнок зроблений В. Сергеевим на пленерній базі Спілки художників у Седневі. Цікаво, що сам Р. Адамович на даному зображенні малює жанровий сюжет із В. Сергеевим.

Для аналізу візуальних прийомів митця доцільно навести спогади його учня В. Коновала – одного з авторів цієї статті – про методику митця і погляди на рисунок: «С. В. Д. – викладач, що вплинув на формування значної кількості молодих митців своїм оригінальним баченням рисунку та композиції в офорті.

Під час навчання в Художньому інституті (сьогодні НАОМА) з 1987 по 1993 рік мені пощастило мати за вчителя Валентина Дмитровича Сергеева. Його особиста участь у процесі вивчення композиції в офорті для мене стала визначальною. Одна з порад

Іл. 4. В. Сергеев. Борис Тулін. Олівець. 15×25 см. 1990 (?). [З родинної колекції художника]

Іл. 5. Б. Тулін. «Київ» із триптиха «Печерськ». Кольоровий офорт. Розмір листа: 65×50 см. Розмір відбитка: 54×42 см. 1982. [20]

маєстро — якомога більше працювати з «натурою», робити начерки різними матеріалами.

При підготовці ескізів до моєї дипломної роботи, десь на середньому етапі опрацювання ескізів олівцем (лінійний рисунок) у розмір цинкової дошки, Валентин Дмитрович взяв вугілля в руки і площиною до паперу почав обмальовувати фігури на зображенні — це було достатньо. Не тільки чорна пляма, але й вся композиція набула цікавості. З'явилися головна та другорядна групи у зображенні. На поверхні площини паперу, наче променем світла, постав наповнений і організований візуальний простір. Валентин Дмитрович послався на досвід та роботи Рембрандта, на його офорти, де темна та світла плями є головними «композиторами» та організаторами композиції картини чи рисунку».

Красномовними ілюстраціями вищеозначених принципів і прийомів є пейзажні твори В. Сергєєва (іл. 6), де відсутність жанрових сцен із людськими фігурами дає змогу перетворити аркуш на суто формальну пластичну вправу олівцем на папері із дослідженням ритмів, фактур і плановості.

Сталість художніх принципів В. Сергєєва доводить і його творчий спадок часів незалежної України. Наприклад, поетичний підхід до зображення навколишнього середовища, формальні візуальні прийоми композиційної організації площини, засоби привернення уваги глядача знаходимо в аркуші «Русанівка» 2018 року, який публікується вперше (іл. 7).

Зауважимо, що у творчості члена Спілки радянських художників України з 1969 року, заслуженого діяча мистецтв УРСР з 1982 року В. Сергєєва були й замовні ідеологічні серії, такі як «Партизанськими стежками» (1967), «Прикордонники» (1969), але, на думку авторів цього дослідження, до історії української графіки він увійде саме своїми творчими пошуками, які розглянуто вище.

Наукова новизна. Вперше творчість В. Сергєєва розглянута у контексті мистецького ескапізму, внутрішньої еміграції, небажання обслуговувати комуністичну ідеологію, прагнення вирішення суто мистецьких завдань, кореспондуючи власну творчість із найкращими зразками світового мистецтва, зокрема з творами Рембрандта ван Рейна. Уточнено датування творів, наведених у єдиному прижиттєвому персональному альбомі майстра. Деякі твори публікуються вперше.

Практична значущість. Зафіксовані у дослідженні творчі принципи В. Сергєєва,

Іл. 6. В. Сергєєв. Седнівська весна.
Олівець. 50×70 см. 1980.
[З родинної колекції художника]

Іл. 7. В. Сергєєв. Русанівка.
Кулькова ручка. 30×20 см. 2018.
[З родинної колекції художника]

особливості його візуальної мови, специфічні техніки рисунка, вільної станкової графіки, композиційні прийоми можна використовувати в освітньому процесі під час підготовки молодих митців, дизайнерів-графіків, фахівців графічного дизайну, оскільки виявлений корпус знань має позачасовий характер,

базований на константних мистецьких цінностях, незалежних від тимчасової соціальної або політичної кон'юнктури.

Висновки і перспективи використання результатів дослідження. Збереження спадковості традицій української графічної школи було можливим завдяки персональним мистецьким практикам окремих художників у майстернях або в мистецьких подорожах-відрядженнях. Використовуючи систему функціонування радянського мистецтва: право на творчу студію, забезпечення замовленнями Художнього фонду, пленерні бази тощо, творці перетворили цей

матеріальний ресурс на засіб особистого духовного вдосконалення, вирішення формальних художніх завдань, винайдення нових прийомів та оновлення візуальної мови. Не роблячи із постаті В. Сергєєва політичного дисидента або нонконформіста, зауважимо його прагнення до вирішення суто мистецьких, формально-візуальних завдань за допомогою класичних прийомів композиції і моделювання форми, що споріднює його творчий підхід з іншими митцями «тихого протесту». Означені висновки можна використати для отримання повної картини розвитку українського графічного мистецтва другої половини ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Сергєєв Валентин Дмитрович. *Українська радянська енциклопедія* : у 12 т. 2-ге вид. Київ : Головна редакція УРЕ, 1983. Т. 10 : Салют – Стоговіз. С. 124.
2. Сергєєв Валентин Дмитрович. *Митці України : енциклопедичний довідник*. Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1992. С. 523.
3. Сергєєв Валентин Дмитрович. *Мистецтво України : біографічний довідник*. Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1997. С. 533.
4. Полтавська Ю. Навчитись секретам майстерності. *Мистець*. 2020. № 1 (87) Грудень. С. 3.
5. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури : сайт. URL: <https://naoma.edu.ua/> (дата звернення: 07.02.2026).
6. Валентин Сергєєв : альбом / авт. текста В. Могилевський. Київ : Артишок, 2011. 136 с. : іл.
7. Чегусова З. Славний ювілей Миколи Гроха. *Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник*. Київ : ФЕНІКС, 2007. Вип. 4. С. 52–60.
8. Будник А., Голуб О. Іронічність та амбівалентність у колажному мистецтві України другої половини ХХ сторіччя з використанням пропагандистської продукції як ресурсу. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2024. Вип. 50. С. 111–120. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.50.2024.306800>
9. Олійник Є. «Тихий протест» і «внутрішня міграція» українських художників 70-х. *Радіо Свобода*, 17 вересня 2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25108294.html> (дата звернення: 29.01.2026).
10. Ковалевський О. Станкова графіка у контексті культурно-мистецької спадщини України. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 77, Т. 2. С. 95–103. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-2-14>
11. Лагутенко О. Українська графіка ХХ століття. Київ : Грані-Т, 2011. 184 с. : іл.
12. Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття. Київ : Грані-Т, 2006. 240 с.
13. Лагутенко О. Graphien Графіки: нариси з історії української графіки ХХ століття. Київ : Грані-Т, 2007. 168 с.
14. Резніченко М. Художня графіка. Кн. 1. Київ : Навчальна книга, 2017. 272 с.
15. КОНСХУ – 50. 50 років Київській організації Національної спілки художників України. 1969–2019 : [альбом] / Київ. орг. Нац. спілки худож. України; [упоряд. С. Бринюк ; вст. ст. О. О. Роготченко]. Київ : КОНСХУ, 2019. 535 : іл.
16. Виставка графіки. Микола Грох, Валентин Сергєєв, Борис Тулін, Андрій Чебикін, Микола Шелест : [каталог виставки] / Київська організація спілки художників УРСР. Київ, 1976.
17. Виставка творів. Тридцять три роки потому. Андрій Чебикін, Микола Грох, Борис Тулін, Валентин Сергєєв. Київська організація Національної спілки художників України. 2009.
18. Сергєєв В. Опівночі. Із серії «Далекий Схід». 1980. *Хмельницький обласний художній музей*. URL: <https://hoxm.art/artist/serhyeyev-valentyn-dmytrovych/> (дата звернення: 29.01.2026).
19. Занурення у «Відбиток». Дороговказ для відвідувачів виставки про українську друковану графіку ХХ-XXI століть. 2020. *Мистецький Арсенал*. URL: <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/zanurennya-u-vidbytok-dorogovkaz-dlya-majbutnih-vidviduvachiv-vystavky-pro-ukrayinsku-drukovanu-grafiku-hh-hhi-stolit/> (дата звернення 25.01.2026).
20. Тулін Б. «Київ» із триптиху «Печерськ», 1982. Папір, кольоровий офорт. *gs-art*. URL: <https://gs-art.com/auctions/editions-41/catalog/9502/> (дата звернення: 29.01.2026).

References

1. Serhieiev Valentyn Dmytrovych [Sergeyev Valentyn Dmytrovych] (1983). *Ukrainska radianska entsyklopediia* [Ukrainian Soviet Encyclopedia] (T. 10: Saliut – Stohoviz, s. 124). Holovna redaktsiia URE [in Ukrainian].
2. Serhieiev Valentyn Dmytrovych [Sergeyev Valentyn Dmytrovych] (1992). *Myttsi Ukrainy* [Artists of Ukraine] [Entsyklopedychnyi dovidnyk] (s. 523). «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana [in Ukrainian].
3. Serhieiev Valentyn Dmytrovych [Sergeyev Valentyn Dmytrovych] (1997). *Mystetstvo Ukrainy: Biohrafichnyi dovidnyk* [Art of Ukraine: Biographical Reference Book.]. Kyiv, «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana [Kyiv, Ukrainian Encyclopaedia named after M. P. Bazhan], P. 533 [in Ukrainian].
4. Poltavka Yu. (2020). Navchytys sekretam maisternosti [Learn the secrets of mastery]. «*Mystets*» [Artist], 1 (87), 3 [in Ukrainian].
5. Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury [Sait] (n.d.). <https://naoma.edu.ua/> [in Ukrainian].
6. Mohylevskiy, V. (2011). *Valentyn Serhieiev* [Valentin Sergeyev] [Albom]. Artyshok [in Ukrainian].
7. Chehusova, Z. (2007). Slavnyi yuvilei Mykoly Hrokh [The glorious anniversary of Mykola Grokh]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy: Nauk. visnyk* [Artistic culture. Current issues: Scientific Bulletin], (4), 52–60. FENIKS [in Ukrainian].
8. Budnyk, A., & Holub, O. (2024). Ironichnist ta ambivalentnist u kolazhnomu mystetstvi Ukrainy druhoi polovyny XX storichchia z vykorystanniam propahandystskoi produktsii yak resursu [Irony and ambivalence in Ukrainian collage art of the second half of the 20th century using propaganda products as a resource]. *Visnyk KNUKiM. Seriya «Mystetstvoznavstvo»* [Bulletin of KNUKiM. Series «Art Studies»], (50), 111–120. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.50.2024.306800> [in Ukrainian].
9. Oliinyk, Y. (2013, Veresen 17). «Tykhyi protest» i «vnutrishnia mihratsiia» ukrainskykh khudozhnykiv 70-kh. [The ‘silent protest’ and ‘internal migration’ of Ukrainian artists in the 1970s.]. Radio Svoboda [Radio Liberty]. <https://www.radiosvoboda.org/a/25108294.html> [in Ukrainian].
10. Kovalevskiy, O. (2024). Stankova hrafika u konteksti kulturno-mystetskoj spadshchyny Ukrainy [Easel graphics in the context of Ukraine’s cultural and artistic heritage]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current issues in the humanities], (77)2, 95–103. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-2-14> [in Ukrainian].
11. Lahutenko, O. (2011). *Ukrainska hrafika XX stolittia* [Ukrainian graphic art of the 20th century]. Hrani-T [in Ukrainian].
12. Lahutenko, O. (2006). *Ukrainska hrafika pershoi tretyny XX stolittia* [Ukrainian graphic art of the first third of the 20th century]. Hrani-T [in Ukrainian].
13. Lahutenko, O. (2007). *Graphein Hrafiky: narysy z istorii ukrainskoj hrafiky XX stolittia* [Graphein Graphics: Essays on the History of Ukrainian Graphics in the 20th Century]. Hrani-T [in Ukrainian].
14. Reznichenko, M. (2017). *Khudozhnia hrafika* [Artistic graphics] (Kn. 1). Navchalna knyha [in Ukrainian].
15. Bryniuk, S. (Uporiad.) & Rohotchenko, O.O. (Vst. st.) (2019). *KONSKhU – 50. 50 rokiv Kyivskii orhanizatsii Natsionalnoi spilky khudozhnykiv Ukrainy. 1969–2019* [KONSHU – 50. 50 years of the Kyiv branch of the National Union of Artists of Ukraine. 1969–2019]. KONSHU [in Ukrainian].
16. *Vystavka hrafiky. Mykola Hrokh, Valentyn Serhieiev, Borys Tulin, Andrii Chebykin, Mykola Shelest* (1976) [Graphics exhibition. Mykola Grokh, Valentin Sergeyev, Boris Tulin, Andriy Chebykin, Mykola Shelest] [Kataloh vystavky]. Kyivska orhanizatsiia spilky khudozhnykiv URSR [in Ukrainian].
17. *Vystavka tvoriv. Trydtsiat try roky potomu. Andrii Chebykin, Mykola Hrokh, Borys Tulin, Valentyn Serhieiev* (2009) [Exhibition of works. Thirty-three years later. Andriy Chebykin, Mykola Grokh, Boris Tulin, Valentin Sergeyev]. Kyivska orhanizatsiia Natsionalnoi spilky khudozhnykiv Ukrainy [Kyiv branch of the National Union of Artists of Ukraine] [in Ukrainian].
18. Serhieiev, V. (1980). *Opivnochi. Iz serii «Dalekyi Skhid»* [Midnight. From the series ‘The Far East’]. Khmelnytskyi oblasnyi khudozhnii muzei [Khmelnytsky Regional Art Museum.], Khmelnytskyi. Retrieved from <https://xoxm.art/artist/serhyeyev-valentyn-dmytrovych/> [in Ukrainian].
19. *Zanurennia u «Vidbytok».* *Dorohovkaz dlia vidviduvachiv vystavky pro ukrainsku drukovanu hrafiku XX–XXI stolit* [Immersion in ‘Imprint’. A guide for visitors to the exhibition on Ukrainian print graphics of the 20th and 21st centuries]. (2020). Mystetskyi Arsenal. [The Art Arsenal website]. Retrieved from <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/zanurennia-u-vidbytok-dorogovkaz-dlya-majbutnih-vidviduvachiv-vystavky-pro-ukrayinsku-drukovanu-grafiku-hh-hhi-stolit/> [in Ukrainian].
20. Tulin, B. (1982). «Kyiv» iz tryptykhu «Pechersk» [‘Kyiv’ from the triptych ‘Pechersk’] [Papir, kolorovyi ofort]. gs-art. <https://gs-art.com/auctions/editions-41/catalog/9502/> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)